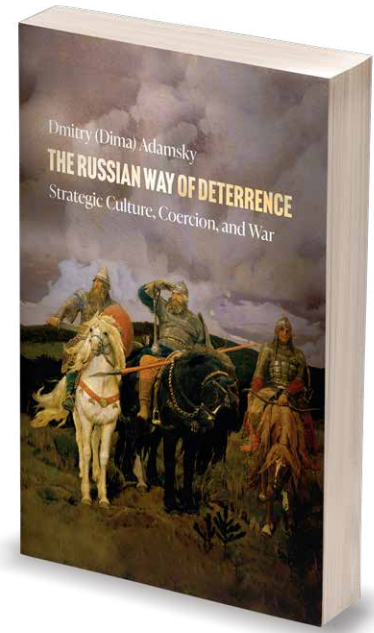

כיצד "הרתעה נוסח רוסיה" יכולה להסביר את כישלון ההרתעה ב-7 באוקטובר?

דניאל ראקוב

מכון ירושלים לאסטרטגיה וביטחון

שם הספר: **The Russian Way of Deterrence: Strategic Culture, Coercion, and War**

מאת: **Dimitry (Dima) Adamsky**

הוצאה: **Stanford University Press**

שנה: **2024**

מס' עמודים: **214**

ספרו החדש של החוקר הישראלי דימיטרי (דימה) אדמסקי פורס יריעה ניתוחית רחבה של תחום ההרתעה והכפייה בעולם, ומתעמק במה שהוא מכנה "הרתעה נוסח רוסיה" (deterrence à la Russe). המחבר מבקש לדון במצב העכשווי של החשיבה הרוסית בנושא ההרתעה וכפייה ולהציג את ייחודה ביחס לתפיסת ההרתעה במערב. בדרך הוא עוסק באתגר תחזוקת ההרתעה: המתח שבין השגת מטרותיה לבין הצורך להימנע מדחיקת האויב להסלמה.

מבחינה אקדמית הספר ממזג באורח שיטתי את הספרות בתחום ההרתעה והכפייה עם הכתיבה בנושא התרבות האסטרטגית, ובוחן באמצעותן את ההיסטוריה האינטלקטואלית הרוסית בתחום הכפייה. דרך ניתוח המקרה הרוסי מבקש אדמסקי לטעון כי לא ניתן להבין

אסטרטגיית כפייה של שחקן מבלי לבחון אותה דרך פריזמת תרבותו האסטרטגית.

המושג השגור הרתעה (deterrence) נחקר במסגרת דיסציפלינית לימודי ביטחון והוא תת-תחום של נושא רחב יותר – כפייה (coercion) – שהיא ניסיון להשפיע על מערך השיקולים של היריב באמצעות איומים או שימוש מוגבל בכוח, כדי להימנע מצורך במלחמה מלאה. ההרתעה מבקשת למנוע תוקפנות ומשלימה אותה האכיפה (compellence), שחותרת לאלץ את האויב לפעול בהתאם לדרישות האוכף. תאוריית ההרתעה המערבית גורסת שכדי ליצור תודעה של רתיעה נדרש להסביר לאויב מהם הקווים האדומים, וכן לשכנעו בקיום יכולת להסב לו נזק שיהפוך את תוקפנותו ללא כדאית, ונחישות להשתמש בה. השכנוע הוא אומנות העברת מסרים, וכאן יש פוטנציאל גבוה לכשלי תקשורת: הצד המורתע עלול להחמיץ את המסר, המילולי או הכוחני, או לפרש אותו באופן שונה ממה שהמרתיע קיווה. הידרדרות ללחימה נתפסת ככישלון ההרתעה.

הפרק הראשון בספר מרכז את הרקע התאורטי על ההרתעה ותרבות אסטרטגית. הפרק השני סוקר את התפתחות החשיבה הרוסית בנושא ההרתעה. עולה ממנו שבאופן מפתיע, הסובייטים דחו את תאוריית ההרתעה המערבית, לא התנהלו לאורה, ואימצו אותה כבסיס לפיתוח החשיבה האסטרטגית שלהם רק לאחר קריסת הגוש הקומוניסטי. לטענת אדמסקי, בזמן שהעיסוק המערבי בהרתעה קפא למשך רבע מאה לאחר תום המלחמה הקרה, התאורטיקנים הרוסים ניצלו זמן זה כדי לגבש חשיבה מפותחת וחדשנית. הפרק השלישי מרחיב על התרבות האסטרטגית הרוסית ועל אופן השפעתה על החשיבה בתחום הכפייה. הפרק הרביעי מנתח את הפערים בין החשיבה התאורטית הרוסית בנושא הכפייה לבין הקשיים המעשיים הרבים שבהם נתקל ממשל פוטין בניסיון לכפות את רצונו על אויביו. הפרק החמישי דן ברעיונות שהוצגו לאורך הספר בהקשר של המלחמה הנוכחית באוקראינה. בראיית אדמסקי מדובר רק במחשבות מקדמיות, ולא ניתן להגיע לתובנות מעמיקות יותר בטרם תסתיים מלחמה זו.

אדמסקי מסביר כי בשונה מהדוגמאות התאורטיות המערביות, הרוסים רואים את הכפייה באופן הוליסטי, ללא הפרדה חדה בין ההרתעה לאכיפה או בין הגנה להתקפה. הם תופסים את "ההרתעה האסטרטגית", המושג הרוסי למכלול פעולות הכפייה, כרציפה (לפני העימות, במהלכו ואחריו). לפיכך הידרדרות למלחמה אינה נחשבת לכישלון ההרתעה אלא למעבר שלה, כשמהלכי ההרתעה בעת שלום מכוונים לשפר את

התנאים לחימה. מהזווית הרוסית, היציאה ל"מבצע צבאי מיוחד" באוקראינה ב-2022 אינה בהכרח כישלון ההרתעה אלא מעבר שלב – מכפייה לא-כוחנית לכוחנית. סל כלי הכפייה הרוסיים מתפרס בשלושה ממדים: הגרעיני, הקונוונציונלי והמידעי (אינפורמטיבי), הכרוכים זה בזה ומחזקים זה את זה (cross domain coercion).

ברוח ספרו של אדמסקי ניתן לטעון שלפני ה-7 באוקטובר 2023 ישראל צפתה שמבצעי כפייה מוגבלים ימחישו את כושר ההיזק שלה ואת נחישותה להשתמש בכוח, ושכנעה את עצמה שמסרי הכפייה שלה אכן יוצרים תודעת מורתעות בקרב אויביה. בפועל התוצאות היו הפוכות: המסרים הכוחניים התפרשו כרתיעה ממלחמה רחבה.

הספר מרחיב בנושא הכפייה המידעית (informational coercion) – הרכיב החדשני והפחות מוכר מבין השלושה – כולל איומים להשתמש בכלי מידע, או שימוש מוגבל בהם. לפי ההגדרות הרוסיות כלי המידע כוללים את כל מה שאינו יורה: למשל סייבר, לוחמה אלקטרונית, לוחמה פסיכולוגית-תודעתית, חתרנות ואף פעילות דיפלומטית. ממד המידע הוא הדבק המחבר בין שלושת ממדי הכפייה, שכן הוא נוגע לתקשורת ולקוגניציה, ובאמצעותו מועברים איתותי כפייה גם בתחום הגרעיני והקונוונציונלי. הכפייה המידעית, ה"לא-כוחנית", מאפשרת חיכוך רציף עם היריב בעת שלום בסיכונים מופחתים, מאחר שהיא עוקפת את ההגדרות המשפטיות המקובלות של עילה למלחמה.

הספר עוסק בהרחבה בפער שבין הפיתוחים התאורטיים הרוסיים בנושא ההרתעה לבין יישומם בעולם המעשה. אם פוטין לא רצה להגיע למלחמה באוקראינה (ובפרט לא מהסוג שהתפתח בפועל), אלא ניסה לכפות על המערב לבחון מחדש את הארכיטקטורה הביטחונית האירופית באמצעות הצבת אולטימטום בדצמבר 2021, אזי הוא השיג תוצאה הפוכה. שימוש יתר באיומים בעשור שלפני 2022 גרם לכך שאלה כבר לא נתפסו במערב כמיועדים למנוע מלחמה, אלא כבניית לגיטימציה ליציאה אליה. אדמסקי תולה טעות קולוסאלית זו במנגנון בלתי אפקטיבי לפענוח איתותי כפייה והערכת אפקטיביות ההשפעה שלהם ברוסיה, אך טוען שזו בעיה אוניברסלית הרלוונטית גם למערב, לישראל ולאחרים. המרתיע מניח בקלות רבה מדי שהמסר שלו הובן והשפיע כפי שהתכוון, מבלי לתת משקל מספיק לפריזמות המורכבות שדרך האיתות נקלט (ומשתבש) אצל היריב.

אדמסקי סבור שבעשור האחרון (מאז סיפוח חצי האי קרים ב-2014) יש לרוסים קושי (ולכל היותר מאזן מעורב) במימוש תחזוקת ההרתעה: הם עושים זאת חלש מדי או חזק מדי, ומחמיצים פעם אחר פעם את אותו המרחב שבו ניתן להרתיע את היריב, ושמעבר לו (כלומר נקודת השיא של הכפייה, culmination point of coercion) מהלכי כפייה מניבים תפוקה שלילית עד כדי הידרדרות למלחמה. ריבוי מהלכי כפייה מידעית נגד המערב (התערבות בבחירות, תקיפות סייבר, מסעות השפעה תודעתית, איומים להשתמש בכוח קונוונציונלי וגרעיני) הובילו להטלת סנקציות רחבות על רוסיה. הפלישה לאוקראינה, שנועדה לעצור את התקרבות נאט"ו לגבולות רוסיה, הובילה לכניסת פינלנד ושוודיה לשורות הארגון ולהכפלת אורך הגבול של רוסיה עם מדינות נאט"ו. מי שבצד הרוסי מבקש לראות את המחירים שרוסיה שילמה עבור מהלכי הכפייה כמוצדקים טוען שאלה יוצרים לה מוניטין מרתיע ומאיים לטווח הזמן הארוך. הם רואים הוכחה להשגת יעד זה בשובה של רוסיה לראש רשימת האיומים (מייד אחרי סין) במסמכי אסטרטגיה של ממשלי טראמפ וביידן.

העדכונים האחרונים לספר בוצעו לפני ה-7 באוקטובר 2023. ישראל מוזכרת בו כבעלת תפיסת כפייה ייחודית שנטועה בתרבותה האסטרטגית, ובמרכזה רעיונות ההרתעה המצטברת והמלחמה בין המלחמות (מב"ם). אדמסקי, שמרבה לכתוב גם על התפיסה הישראלית של ההרתעה (Adamsky, 2016), מוצא כי רעיונות אלה קרובים לחשיבה הרוסית. גם הישראלים התאמצו, לדבריו, לפתח מנגנונים תפיסתיים בניסיון לזהות את נקודת השיא של הכפייה, ולא להידרדר להסלמה בלתי מכוונת. בראייתו הצלחה במשימה זו תלויה ביכולת להפיק לקחים מכישלונות העבר ולפתח יכולת ביקורת עצמית לשם כך, שבמשתמע אינה במיטבה (גם לא בישראל).

ברוח ספרו של אדמסקי ניתן לטעון שלפני ה-7 באוקטובר 2023 ישראל צפתה שמבצעי כפייה מוגבלים ימחישו את כושר ההיזק שלה ואת נחישותה להשתמש בכוח, ושכנעה את עצמה שמסרי הכפייה שלה אכן יוצרים תודעת מורתעות בקרב אויביה. בפועל התוצאות היו הפוכות: המסרים הכוחניים התפרשו כרתיעה ממלחמה רחבה וישראל חצתה מבלי לשים לב את נקודת השיא של הכפייה, כך שהפעלת הכוח שלה הגבירה את הסיכון להסלמה במקום להפחיתו. ריבוי האינטראקציות הכוחניות בין ישראל לאויביה שחק את הקווים האדומים שישראל ביקשה להציב, והעניק לאויב הזדמנות ללמידה אופרטיבית לזיהוי נקודות התורפה שלה.

המוצגים בספר מהווים בבואה רלוונטית וחיונית לישראל בשעה שזו בוחנת מחדש את יסודות הביטחון הלאומי שלה ואת הגישות המעשיות למימושם.

דניאל ראקוב הוא עמית מחקר בכיר במכון ירושלים לאסטרטגיה וביטחון. מתמחה במדיניות רוסיה במזרח התיכון ובתחרות בין המעצמות הגדולות באזור.
rakovdan@gmail.com

מקורות

בר־יוסף, א' (2024, 10 בינואר). מאזן הכישלונות מוכיח: תפיסת הביטחון של ישראל פשטה את הרגל. **הארץ**.

<https://tinyurl.com/nhnnb589>

דוסטרי, ע' (2023, 30 בנובמבר). **דעה: כישלון אסטרטגיית ההרתעה – והמעבר לתפיסת ההכרעה**. הביטחוניסטים.

<https://tinyurl.com/5n8797re>

חורב, מ' (2024, 3 באפריל). כישלון "תפיסת ההרתעה" מול יריבים אסימטריים – האומנם הייתה תפיסה? **בין הקטבים**, 41, 29-42.

<https://tinyurl.com/2dmc97v8>

לופוביץ, א' (2024). ההרתעה הישראלית ומתקפת ה־7 באוקטובר, **עדן אסטרטגי**, 27(1), 48-63.

<https://tinyurl.com/392bzvkd>. Adamsky, D. (2016). From Israel with deterrence: Strategic culture, intra-war coercion and brute force. *Security Studies*, 26(1), 157–184.

<https://doi.org/10.1080/09636412.2017.1243923>

Stent, A. (2024). Russia and Eurasia. *Survival*, 66(1), 153–158.

<https://doi.org/10.1080/00396338.2024.2309083>

Van Dyke, C. (2024). The Russian way of deterrence: Strategic culture, coercion, and war: Dmitry Adamsky, Stanford University Press, 2024 ISBN 9781503630871 (Cloth), 9781503637825 (Paperback), 9781503637832 (Epub). *The Journal of Slavic Military Studies*, 37(2), 255–257.

<https://doi.org/10.1080/13518046.2024.2375158>

Wirtz, J.J. (2024). The Russian way of deterrence: Strategic culture, coercion, and war, by Dmitry (Dima) Adamsky: Stanford: Stanford University Press, 2024, \$26.00. *Comparative Strategy*, 43(4), 435–437.

<https://doi.org/10.1080/01495933.2024.2363740>

הסוגיות העולות בספר מתכתבות עם הכתיבה בישראל על אודות הלקחים בנושא כישלון ההרתעה ב־7 באוקטובר. אורי בר־יוסף עוסק בשורשי הכישלון דרך חקר ההיסטוריה הרעיונית של מקום ההרתעה בתפיסת הביטחון הישראלית (בר־יוסף, 2024). אמיר לופוביץ סבור שהעיסוק בהרתעה הפך לחלק מהתרבות האסטרטגית הישראלית ולתכלית בפני עצמה, באופן שהקשה עליה לפקפק בתקפות הטענה ש"חמאס מורתע" (לופוביץ, 2024). מוני חורב מסביר את המחדל בעמימות תפיסת ההרתעה ובכישלון הלמידה מסבבי לחימה מוגבלים (חורב, 2024), ושולל את המסקנה הרווחת שנדרש להיפרד מרעיון ההרתעה ולהחליפו בהכרעה (דוסטרי, 2023).

מבקרו של אדמסקי נוהגים להסתייג מהמסגרת התאורטית של התרבות האסטרטגית (בטענה שהיא עמומה מדי ואינה עומדת במבחן ההפרכה), ואף לטעון שעקרונות תאוריית ההרתעה הם אוניברסליים, ולכן הייחוד של הפרשנויות הלאומיות לנושא ההרתעה והכפייה אינו משנה את הדינמיקה בפועל בין הצדדים היריבים (Van Dyke, 2024, Wirtz, 2024). מנגד, חוקרים מובילים אחרים סבורים שהמסגרת הניתוחית של תרבות אסטרטגית מועילה, ומשבחים את אדמסקי דווקא בגינה (Stent, 2024).

הוויכוח האקדמי בנושא אינו נראה קרוב לסיכום. מנגד, בעולם המעשה לא ניתן להבין את תפיסת המציאות של האויב, את מטרותיו ומסריו, מבלי לעמוד על ההבדלים התרבותיים בינו לבינינו. אתגר ההימנעות מהשלכה על האויב את תפיסותינו וערכינו הוא כביר ויומיומי. זה גם מסתמן כאחד הלקחים הכאובים מה־7 באוקטובר ומן הדינמיקה של מלחמת חרבות ברזל. אדמסקי ממחיש בספרו את הפכפכות השימוש בכוח ואת הצורך בתפיסה בהירה בנושא ניהול ההרתעה, וביושרה אינטלקטואלית בניתוח כשליה. הרעיונות